

FARS DİLİNDƏ MÜRƏKKƏB SİFƏTLƏRİN MÜXTƏLİF QURULUŞ MODELLƏRİ (IV hissə. Ardi)

Fars dilində mürəkkəb sifətlərin əmələ gəlmə qaydaları . Feili sifət və ismin birləşməsi vasitəsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər:

f.sif.+i=ms

məsələn:

گشاده رو [qoşade ru]-anlı, üzü açıq; kefi kök
گشاده زبان [qoşade zəban]-gözəl nitqə sahib olan
لرزنده دل [lərzənde del]-ürək sarsıdan
افسرده دل [əfsorde del]-kədərli, dərdli, qəmgin
در مجلس خود راه مده همچو منی را
که افسرده دل افسرده کند انجمنی را
(سعدی)

Dər məclis-e xod rah mədeh həmçu mənira, ke əfsorde del əfsorde konəd əncomənira
Öz məclisinə mənim kimilərini buraxma, çünki kədərli adam məclisi də kədərləndirər. (Sədi)

10) Zərf və feili sifətin birləşməsi vasitəsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

zərf+f.sif.=ms

تورفته [tu rəfte]-batıq, çökək
ته نشسته [təh neşeste]-dibi çökmüş, çökək
دور افتاده [dur oftade]-uzaq düşmüş
شب مانده [şəb mande]-boyat, gecədən qalan
فرومانده [foru mande]-əldən düşmüş, yorğun
دیر آمده [dir aməde]-gecikmiş, gecikən
من غذای شب مانده را دوست ندارم
(mən gəzaye şəb mande ra dust nədarəm)

Mən gecədən qalmış xörəyi sevmirəm.

11) Sadə sifət və feili sifətin birləşməsi vasitəsilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

sif.+f.s.=ms

Məsələn:

تازه رسیده [taze reside]-yeni yetişmiş, nübar
حرام زاده [həramzade]-haramzada; qeyri-qanuni doğulmuş
حلال زاده [hələl zade]-düzgün adam, qanuni dünyaya gəlmiş, halal adam
نوخاسته [nou xaste]-yeni cücərmiş, fidan
نودمیده [nou dəmide]-yenicə açılmış, (çiçəklənmiş)
نورسیده [nou reside]-təzə yetişmiş, nübar
نیم نخسته [nim poxte]-alaçiy, yarıbışmış
صبحدم مرغ چمن با گل نو خاسته گفتم
ناز کم کن که در این باغ بسی چون تو شکفت
(حافظ)

[Sobhdəm mörge çəmən ba qol-e nouxaste qoft naz kəm kon ke, dər in bağ bəsi çun to şəkoft]
Sühb çağı bülbül təzə açmış gülə dedi az naz et, çünki bu bağda sənin kimi güllərdən çox açıb. (Hafiz)

12) İsim və feil kökünün sonuna انه [ane] şəkilçisi artırmaqla əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

i+f.k.+(ane)=ms

məsələn:

استقلال طلبانه [esteğlal tələbane]-azadlıqsevər
استقلال جویانه [esteğlal cuyane]-azadlıq axtaran
اصلاح طلبانه [eslah tələbane]-islah tərəfdarı
پیمان شکنانه [peyman şəkənane]-əhdi-peyman pozan
تجاوز کارانه [təcəvoz karane]-təcavüzkarasına
رزم جویانه [rəzmcuyane]-müharibə axtaran
مسالمت جویانه [masalemət cuyane]-salamatçılıq güdən

13) Sifət və feil kökünün sonuna انه [ane] şəkilçisi artırmaqla əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

s+f.k.+ane=m.s.

Məsələn: بد خواهانه [bəd xahane]-pislik edən
نیک خواهانه [nik xahane]-yaxşılıq edən

14) Zərf və feil kökündən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

z+f.k.z=ms

Məsələn:

بالارو [balarun]-yuxarı qalxan
بالابر [balabər]-yuxarı qaldıran, lift (müasir)
پیش بین [pişbın]-uzaqgörən, qabaqcadan duyan
پیش رس [pişrəs]-tezçatan,təcili
پیش رو [pişrou]-irəli gedən, irəliləyən
سحر خیز [səhərxız]-səhər tezdən duran(oyanan)
سحر خیز باش تا کامروا باشی

(سعدی)

[səhərxız baş ta kamrəva başi]

Səhər tezdən duran ol ki, tez mətləbinə çatanlardan olasan. (Sədi)

15) Zərf və sadə sifətin birləşməsi vasitəsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

z+s=ms

məsələn:

میان تھی [miyantohi]-içiboş
بالا بلند [balabolənd]-upuca, upuzun
تو پر [tupor]-içidolu
تو خالی [tu xali]-içiboş
تو گود [tu qoud]-dərin, çuxur

16) Zərf və ismin birləşməsi vasitəsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

z+i=ms

Məsələn:

فرومایه [foru maye]-içi maye ilə dolu, içi sulu
بالادست [baladəst]-yüksək vəzifəli, əli yuxarılara çatan
دیر باور [dir bavər]-inanmayan, gec inanan, inandırmaq mümkün olmayan
زود باور [zud bavər]-tez inanan
دور دست [dur dəst]-uzaq, əlçatmaz
زیر دست [zir dəst]-ələltində olan, tabe olan
ای زیر دست زیر دست آزار
گرم تا کی بماند این بازار ؟

(سعدی)

[ey zəbər dəst-e zir dəst azar gərm ta key bəmanəd in bazar]

Ey qapazaltıları incidən vəzifə sahibi, sənin bu bazarın nə vaxtacı davam edəcək? (Sədi)

17) Sifət və zərfin birləşməsi yolu ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

s+z=ms

Məsələn;

بلند بالا [bolənd bala]-yüksəkdə duran
باریک میان [barikmiyun]-içi dar

18) سر [sər] sözünün zərflə bilavasitə və ya birləşdirici آ (əlif) və یا ب (b) vasitəsilə birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

sər+z=ms

sər+(آ) (ب) =ms

Məsələn;

سر بالا [sərbala]-başıyuxarı, başuca
سر ازیر [sərazir]-başıaşağı, üzüquyulu
سر به تو [sər be tu]-başıbatıq, başı içində
سر به زیر [sər be zir]-başıaşağı

19) Əvəzlik və feil kökünün birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

ə+fk=ms

məsələn:

خود پرست [xodpərəst]-xudpəsənd, eqoist
خود پسند [xod pəsənd]- xudpəsənd, eqoist
خود خواه [xod xah]-eqoist, özünü bəyənən, özündən razı
خود رو [xodrrou]-özü gedən, avtomat
خود فروش [xod foruş]-satqın, xain
خود نما [xodnəma]-öyünən, özünü nümayiş etdirən
خویش بین [xiştənbın]-eqoist, özündən başqasını bəyənməyən
خویش دار [xiştəndar]-özünü ələ ala bilən, təmkinli

ققا خورد و عریان و گریان نشست
جهانديه ای گفتش ای خود پرست

(سعدی)

[ğəfa xord-o oryan-o geryan neşəst, cəhandidei qoftəş ey xodpərəst]

Peysərindən vuruldu, çılpaq halda və göz yaşı içərisində oturdu. Dünyagörmüş bir adam (isə) ona dedi ki, ey eqoist.

(Sədi)

20) Qayıdış əvəzliyi və ismin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

ə+i=ms.

Məsələn;

خود کار [xodkar]-mexaniki, özü işləyən, avtomat (qələm)

خود کام [xodkam]-inadkar, ərköyün

خود رای [xodrəy]-özündən razı, özündən məmnun

21) Say və ismin birləşməsinin sonuna "e" səsi artırmaq yolu ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

say+i+e=ms

Məsələn: دو آتشه [do ateşe]-iki dəfə bişmiş (çörək)

دو جانبه [do canebe]-ikitarəfli

دو سره [do sərə]-ikibaşlı

دو رویه [do ruyə]-ikiüzüzlü, ikitərəfli

سه اسپه [se əspe]-üç ata qoşulmuş; 2.cəld

سه چرخه [se çərxe]-üç təkərli

یک شیه [yekşəbe]-birgecəlik

یک ساعت [yeksaəte]-birsaatlıq

تی مکان ببین و زمان در سلوک شعر

کین طفل بکشیبه ره صد ساله می رود

(حافظ)

[tey-ye məkan bebin-o zəman dər soluk-şer,kin tefl-e yekşəbe rəh-e sədsale mirəvəd]

Şeirdə zaman və məkanın hərəkətinə bax ki, bu birgecəlik uşaq yüzillik yol gedir. (Hafiz)

شاه را به بود از طاعت صد ساله وزهد

فدر یک ساعته عمری که در او داد کند

(حافظ)

[şah ra beh bovəd əz taət-e səd sale-vo zohəd, ğədr-e yek saəte ömrike dər u dad konəd]

Şah üçün yüz il ibadət və vahidlik etməkdənsə, bir saatlıq ədalət daha yaxşıdır. (Hafiz)

22) Bəzi mürəkkəb isimlərin sonuna داشتن (daştən) feilinin kökü olan دار (dar) artırmaq yolu ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər:

i+دار=ms

məsələn; سر رشته دار [sərreştədar]-təcrübəli, səriştəli

شیزنده دار [şəbzendedar]-gecə oyaq olanlar

23) Tərkibində کردن (kərdən) köməkçi feilinin kökü olan کن (kon) mürəkkəb feillərin isimlə birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

Məsələn: کارچاق کن [karçağkon]-işin öhdəsindən gələn

خانه خراب کن [xane xərabkon]-ev yıxan, ev dağıdan

گداپادشاه کن [ğədapadəşahkon]-dilənçini padşah edən

بهجت گدای حسن تو شد شهریار عشق

ای خاک درگه تو گدا پادشاه کن

(شهریار جلد اول)

[behçət-e qədaye hosn-e to şod Şəhriyar-e eşğ ey xak-e dərgəh-e to kəda padeşah kon]

Ey astanasının torpağı dilənçini şah edən adam,

Ey eşq Şəhriyarı, Behçət sənin gözəlliyinin dilənçisi oldu.

(Şəhriyar, 1-ci cild)

24) Sifət və ismi məsdərdən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

s+ismi məsdər=ms

Məsələn: بدروش [bədrəvəş]-pis yerişli; 2.pis irəliləyən

شیرین گفتار [şirin qoftar]-şirin dilli, şirin ləhcəli

خوشروش [xoş rəvəş]-qəşəng yerişli, yaxşı irəliləyən

25) پیر [pir] və سر [sər] sözləri birlikdə müxtəlif şəkilçilərlə birləşib mürəkkəb sifət əmələ gətirir;

پیر [pir]+سر [sər]=ms

Məsələn: پیرانه سر [piranesər]-ağlı olan qoca, qoca başlı

پیره سر [piresər]-ağıllı ağsaqqal, qoca başlı

عشق پیرانه سر از من عجیبت می آید

چه جوانی تو که از دست بپردی دل پیر

(سعدی)

[eşğ-e pirane sər əz mən əcibət miayəd, çe cəvani to ke əz dəst bebordi del-e pir]

Qocalıq eşqim sənin üçün təcəbblü gəlir, sən necə cavansan ki, qocanın ürəyini əlindən aldın. (Sədi)

پدر پیره سر شد تو بر نادلی

زدیدار پیران چرا بگسلی؟

(فردوسی)

[pedər pire sər şəd to bornadeli, ze didar-e piran çera beqosli?]

Atan qocaldı, sənin ürəyin isə cavandır, nə üçün qocalarla görüşməkdən qaçırsan? (Firdovsi)

26) Feil kökü ilə ismin birləşməsindən mürəkkəb sifət düzəlir;

fk+i=ms

Məsələn: گریزیا [qorizpa]-qaçağan

Bu cür sifətlər olduqca azdır.

درسی معلم ار شود زمزمه ی محبت

جمه به مکتب آورد طفل گریزیا را

(صایب تبریزی)

[dərs-e moəlləm ər şəvəd zemzeme-ye məhəbbəti, com`e be məktəb avərəd tefl-e qorizpara]

Əgər müəllimin dərsi məhəbbət zümzüməsi olsa, Qaçğan uşağı cümə günü də məktəbə gətirər. (Saib Təbrizi)

28) İki feili sifətin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

fs+fs=ms

məsələn: جسته گریخته [ceste qorixte]-qaçağan

شکسته بسته [şəkəste-bəste]-sındırıb, düzəldən; ört-basdır edən

Nəticə

Müasir fars dilində mürəkkəb sifətlər haqqında şərqsünas dilçi alimlərin söylədikləri fikirlərdən və apardığımız tədqiqatlardan aşağıdakı nəticəyə gəlirik:

Bütün dünya dillərində olduğu kimi, müasir fars dilində də mürəkkəb sifətlər yeni mənə kəsb etməklə fars dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirməyə xidmət edir.

Fars dilində mürəkkəb sifətlər aşağıdakı yollarla əmələ gəlirlər:

- 1) İki ismin birləşməsindən
- 2) İsim və feil kökünün birləşməsindən
- 3) İsim və sifətin birləşməsindən
- 4) Sifət və ismin birləşməsindən
- 5) Sifət və feil kökündən
- 6) İki sadə sifətin birləşməsindən
- 7) İsim və feil əsasının birləşməsindən
- 8) Sifət və feil əsasının birləşməsindən
- 9) İsim və feili sifətdən
 - 10) Feili sifət və ismin birləşməsindən
 - 11) Zərf və feili sifətin birləşməsindən
 - 12) Sadə sifət və feili sifətin birləşməsindən
 - 13) “ane” şəkilçisi artırmaq yolu ilə
 - 14) Sifət və feil kökünün sonuna “ane” şəkilçisi artırmaqla
 - 15) Zərf və feil kökünün birləşməsindən
 - 16) Zərf və feil kökünün birləşməsindən
 - 17) Zərf və ismin birləşməsi yolu ilə
 - 18) Sifət və zərfin birləşməsi yolu ilə
 - 19) “sər” sözünün zərf və bilavasitə və ya birləşdirici “əlif” və “be” vasitəsi ilə birləşməsindən
 - 20) Əvəzlik və feil kökünün birləşməsindən
 - 21) Qayıdış əvəzliyi və ismin birləşməsindən
 - 22) Say və ismin birləşməsinin sonuna h artırmaq yolu ilə
 - 23) Bəzi isimlərin sonuna داشتن (daştən) feilinin kökü olan دار (dar) artırmaq yolu ilə
 - 24) Tərkibində کردن “kərdən” köməkçi feilinin kökü olan کن “kon” mürəkkəb feillərin isimlə birləşməsindən
 - 25) Sifət və ismi məsdərin birləşməsi yolu ilə
 - 26) پیر pir və سر sər sözlərinin birlikdə müxtəlif şəkilçilərlə birləşməsindən
 - 27) Feil kökü ilə ismin birləşməsindən
 - 28) İki feili sifətin birləşməsindən

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

Azərbaycan dilində

1. Azəri Ə.İ., Fars dili, ADU nəşriyyatı, 1952
2. Budaqov R.A. Dilçiliyə dair öçerklər, Bakı, Azərneşr 1956. (səh.176-185)

3. Müasir Azərbaycan dili, (sintaksis), ADU nəşriyyatı, Bakı, 1959
4. Azərbaycan dilinin qrammatikası, I hissə, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1960
5. Məmmədov N. Dilçiliyin əsasları, Bakı, 1961
6. Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı, Bakı, 1961.
7. H.Əlizadə, N.Hatəmi. Fars dil, Azərnaşr, 1961
8. Məmmədov N, Axundov A. Dilçiliyə giriş, Bakı, 1966
9. Hatəmi N. Fars dili, Bakı, 1984
10. Rüstəmov T. Fars dili, Tehran 1997
11. Rüstəmov T. Fars dili, Bakı, 2004
12. H.Hatəmi. Farsca-azərbaycanca lüğət, Tehran, "Naşer" nəşriyyatı, I-II cild, 1999
13. L.Mahmudova, Fars dili, II k.üçün, Bakı, 2014.

Rus dilində

1. Бакыханов А.А. Краткая грамматика персидского языка, Тифлис, 1841.
2. Жуковский В.А. Материалы для изучения наречий, Санкт-Петербург, 1888
- 3.Залеман К.Г и Жуковский В.А. Краткая грамматика новоперсидского языка, Санкт-Петербург, 1890
4. Мирза Джафар. Грамматика персидского языка, Москва 1900
5. Бертельс Е.Э. Грамматика персидского языка, Ленинград, 1926
6. Жирков Л. Персидский язык, Москва, 1927
7. Бертельс Е.Э. Учебник персидского языка, Ленинград, 1932
8. Овчинникова И.К. Учебник персидского языка, часть 1, Московского университета, 1956
9. Пейсигов Л.С. Вопросы синтаксиса персидского языка, Москва 1959.
10. Овчинникова И.К. и Мамедзаде А.К. Учебник персидского языка, издательство Московского университета, 1966
11. В.Б.Иванов, Е.Л.Гладкова, Учебник персидского языка, часть II, Москва, «Филология», 2004

Fars dilində

1. Əbdolrahim Homayun-Fərox, Dəstər-e camee-ye zəban-e farsi, Tehran, 1338
2. Doktor Pərviz Natel Xanlari, Dəstur-e camee-ye zəban-e farsi, rəvəş-e nou, baraye dure-ye əvvəl dəbiestanha, Tehran, 1348
3. Doktor Məhəmməd Cəvad Məşkur, Dəstumame, Tehran, 1346
4. Məhəmməd Cəvad Şəriət, Dəstur-e zəban-e farsi, Esfəhan, 1345

Açar sözlər: sifət, isim, feili sifət, qoşma, feil

Ключевые слова: прилагательное, существительное, причастие, приставка, глагол

Summary

In the Persian Language as in many world languages adjectives play an important role in linguistics.

This article is about compound adjectives about suffixes and prefixes forming derivative adjectives and about their characteristics and functions.

In the given article the author besides her own opinions and thoughts used and expressed opinions and thoughts of other orientalists of Azerbaijan Iran and Russia.

Резюме

В персидском языке, так-же как и во многих мировых языках прилагательные играют важную роль в языкознании.

В этой статье говорится о сложных прилагательных, о суффиксах и префиксах, образующих сложные прилагательные и об их характеристике и функциях.

В этой статье автор помимо своих мнений и мыслях, так-же использовал мнения других мировых ученых-языковедов.

RƏYÇİ: dos. Ə.Məmmədova